

Բ Ի Ր Ա Ն Դ Ե Լ Լ Ո Յ

ՏՄնունցիոյն յետոյ, Բիրանդելլոյ Իտալական նորակազմ հանճարին ամէնէն ցայտուն ներկայացուցիչն է, որ մշակոյթով եւ կազմով աւելի զիւրութեամբ կը մօտենայ զրական անցեալին. թափով եւ զաղափարականով բանաստեղծական վերլուծումի նոր դրութիւն մը կը հնարէ, հոգեբանական ուսումնասիրութեան նոր ձեւ մը կը ստեղծէ արդի մեթոտներով, երեւան հանելով մարդկային հոգւոյն բազմակողմանի արտայայտութեան նորանոր կերպարանքներու գոյութիւնը:

Եթէ ՏՄնունցիոյ համայնաստեղծային քնարերգական յուզումէն մեկնած է Նիւէի իմաստասիրութեան հասնելու համար, Բիրանդելլոյ հակառակ ընթացքը կատարած է: Դէպքերու եւ հանգամանքներու իրապաշտ ըմբռնումէն, Վերկայի եւ Գաբուանայի դաւառական զրականութեան զրապաշտութենէն հասած է Հեկեի զաղափարապաշտ իմաստասիրութեան: Դրութիւն մը որ խիստ տրամաբանական ընթացքով դործածուած է ուսումնասիրելու համար մարդկային սրտին եւ մտքին ողբերգութիւնները: Իմաստասիրութենէն բանաստեղծութեան հասած է:

Սակայն եթէ նոյն իսկ տարբեր է այս երկու հեղինակներուն կատարած անհատական ընթացքը՝ անոնց մշակոյթային ծաւալումը նոյն է: Ա. Բանցինիի հետ ՏՄնունցիոյ եւ Բիրանդելլոյ 800ի նիւթապաշտ եւ իրապաշտ զրականութեան սահմաններէն ելած են, ստեղծագործական նոր միջոցաւ մը կազմելու համար: Նախ կառչած են իրապաշտութեան, յետոյ զայն դործածելով միայն իբր միջոց մը՝ հասած են իտալական 900ի զրականութեան եւ որուն հիմնադիրները եղած են.

սակայն ՏՄնունցիոյ իր բանաստեղծական յուզումով հանդերձ այս վախճանին հասած է իբր արդիապաշտ, նոր դասականութիւն մը ստեղծելով, զրականութիւն մը՝ որուն մէջ կը մագնիսանան անցեալին եւ ներկային ամբողջ փորձառութիւնները: Բանցինի իր զաղափարապաշտ երդիծաբանութեամբ իր թեթեւ ու խօսուն խորքով, Անատոլ Ֆրանսի ուղղակի հետեւող մէջ. թէեւ արդի բայց հոգեբանօրէն անցքի շրջանի կը պատկանի: Երկուքն ալ 1914ի մեծ պատերազմին կը դադրին հարադատ եւ բեղուն ստեղծագործներ ըլլալէ. մինչ Բիրանդելլոյ մեր առօրեայ կեանքին եւ յետ պատերազմեան վերջին արդիական հոգւոյն էական թարգմանը կը մնայ:

Բիրանդելլոյի գործը տեսակ մը յայտնութիւն է միջազգային զրականութեան մէջ, իր «Արդի Մարդը» պարզապէս անհատի ողբերգութիւնը կը ներկայացնէ: Բրուստի եւ Շաւի պէս արդի ընկերութեան շրջանակի մէջ, կ'ուսումնասիրէ անձնաւորութիւնը եւ անոնցմէ կը տարբերի այնու՝ որ աւելի բանաստեղծ է քան տրամաբան, Մորիաքի նման:

Ինչպէս մեծատաղանդ յոյն թատերագիրները՝ Բիրանդելլոյ ալ առանց քնարերգական կամ անհատական եղանակներ դործածելու, մարդ էակը կ'ուսումնասիրէ նախ իր շրջանակի եւ որոշիչ պարագաներու մէջ, յետոյ զայն կը բարձրացնէ յամբօրէն, ողբերգաշունչ ընթացքով վեհագոյն միջոցաւ մը մէջ կը զետեղէ, զարձնելով զայն խորհրդանիշ մը, առասպել մը, զուտ զաղափար մը: Այն ժամանակ մարդկային հոգին իր միջոցաւ մէջ սահմանափակուած չի մնար, ընդհանուր իմաստի մը կը վերածուի, հելլե-

նական մեծ խորաքանդակի մը բեկորը, խոր եւ ազդու կոչ մը՝ տիեզերական համերգին մէջ, մարդկային աղաղակ մը: Այս տեսակէտին մէջ միայն ՏՄնունցիոյ «Եօրիայի աղջիկ»-ով եւ Մորսելի «Գլաուքոյ» ողբերգութեամբ Բիրանդելլոյի կը հաւասարին:

Բնազանցօրէն եւ հոգեբանօրէն Բիրանդելլոյի գործը յետ – Գանթեան զաղափարապաշտութեան վերջին սահմանն է. անհատական եւ ընկերային տեսակէտով ալ ամէն սկզբունքի եւ ոչնչացումի կ'առաջնորդէ, սակայն միւս կողմէ ան բանաստեղծութեան զաղափրակէտ մէջ արդի զրականութեան մէջ: Եթէ հեղինակը միայն վարդապետական զաղափար մը դրած լի զարգացում տիեզերաշունչ ընդլայնած ըլլար առանց տիեզերաշունչ դրոշմի մը, քիչ թէ շատ Պուրժէի աստիճանին մնացած պիտի ըլլար: Գաղղիացի ճանին մնացած պիտի ըլլար: Գաղղիացի վիպասանին մօտ նիւթն է որ զմեզ կը հետաքրքրէ, բարոյական վարդապետութիւնը, իմաստասիրութիւնը, հոգեբանական փորձերը եւ ո՛չ թէ զեղարուեստը՝ որ համադրութիւնն է նիւթի եւ ձեւի:

Իր անձերուն մէջ ապրելու, մտածելու, մարդկային վիշտը գոյացնելու, եւ խոացնելու կարողութենէն օժտուած՝ Բիրանդելլոյ իր իրականութիւնը զարգարած է: Երկուքն ալ կ'ընկերակցեն, եւ քնարին քնարութիւնը կ'ընկերակցեն, որով կարելի է ըսել թէ իր գործին ընդհանուր բնոյթն է «առօրեայ ողբերգական իրականութեան» տալ բանաստեղծական երանգ մը՝ որ զայն տալ բարձրացնէ մինչեւ առասպելական անդորրութիւն: «

Բիրանդելլոյ ծնած է ձիւնեթի (Սիկիլիա), 28 Յունիս 1867ին: Իր ծննդավայրին մէջ միջնակարգ ուսումը առնելէ յետոյ՝ կը յաճախէ Հռոմի համալսարանը եւ անկէ ալ կ'անցնի Պոն (Գերմանիա):

Ստեղծագործական պատգամի մը ենթակայ, եւ թերեւս գերմանական վիպային զրականութենէ ազդուած՝ իր առաջին գործերը կը գրէ ոտանաւոր, 1885ին «Զարթոյն» վիշտը, 1890ին «ձեւի գա-

տիկը» եւ Կեօթէի «Հոովմէական եղբերգութիւնները» կը թարգմանէ:

Համալսարան աւարտելէն ետքը քիչ մը ժամանակ Բալերմոյի մէջ վաճառականութեամբ կը զբաղի, յետոյ Հռոմ վերադառնալով՝ կը հանդիպի մեծանուն հեղինակներու, հրապարակադիրներու եւ զրական գէմքերու, որոնցմէ Գաբուանա զինքը կը յորդորէ արձակ գրելու: Անմիջապէս կարելի է սահմանել Բիրանդելլոյի առաջին մանրավէպերու եւ վէպերու դիրքը եւ բնոյթը՝ դաւառական զրականութեան հանդէպ. որովհետեւ ան իր ոտանաւորներուն սրամիտ եւ ումանիտ շարժուածէն կեանքին եւ էութեան ուղղակի եւ իրապաշտ ուսումնասիրութեան կը դառնայ: Իր վերլուծական եւ կառուցման ընթացքին կը սահմանէ իր գրութեան հիմերը, ստեղծելով իր նախնական տեսակէտները, այնպէս որ յետոյ գրած իր թատերախաղերու մէջ ստէպ իր մանրավէպերը ողբերգութեան կամ կատակերգութեան կը վերածէ ընդարձակելով զանոնք:

1894ին լոյս կը տեսնէ «Սէրբեր» առանց սէրի», 1903ին՝ «Կեանքի եւ Մահուան ծաղիկներ», «Երբ Խեղճ էի» մանրավէպիկներու հատորը եւ յաջորդ տարին առաջին վէպը «Նմանեցաւ Մաթիա Բասկալ»:

Այստեղ հեղինակը արդէն կազմուած արուեստագէտ մը կը հանդիսանայ, ուժգին մտածող մտքէ զատ՝ ճաշակաւոր մանրավէպերու հաւասարակշռութիւնը հոգեբանական ծաւալումով մը կը պատկերացնէ կեանքը եւ իր որոշիչ հանգամանքները:

Մաթիա Բասկալ մարդ մ'է մինակ եւ դժբախտ, որ մը կ'անդրադառնայ թէ զինքը մեռած կը կարծեն, առիթն կ'օգտուի տունը տեղը ձգելով կը մեկնի իր բնական վայրէն վերստին ապրիլ սկսելու համար: Իր շրջանակէն դուրս տարուած, իր նկարագրին անձնաւորութեան ու վերջապէս կեանքին երեւոյթները վերստեղծել ջանալով ամէն վայրկեան, ինքզինքը օտար

պարոնի մը պատահած դէպքերը կը ներկայացնէ, որ օր մը իբրեւ Հենրիկոս Դ ծպտուած՝ դիմակաւոր պտոյտի մը կ'երթայ ընկերութեամբ, ձիէն վար կ'իյնայ, կը խենթընայ. այլեւս կը կարծէ թէ իրաւցնէ Հենրիկոս կայսրն է: Զինքը տուն մը կը տանին՝ ուր Հենրիկոս Դ-ի հագուստներով տարիներ կ'ապրի իր այս խաբէական կեանքը: Օր մը սակայն կը վերստանայ իր մտային կարողութիւնները, բայց չ'ուզեր դիմակը լքել, իր մէջ կը ծնի ահռելի տարակոյսը՝ թէ դեռ խեղժ է թէ ոչ: Ահա թէ ինչպէս կը ներկայացնէ կեղծ-Հենրիկոս կայսրը իր հոգեկան տաղնապի մէջ:

« Այս ձեր սարսափը, որովհետեւ ես
 ձեզի նորէն խենթ կ'երեւիմ :

« Եւ սակայն դուք գիտէք: Ինծի կը հաւատաք, մինչեւ հիմա հաւատացիք թէ խենթ եմ: Ճիշտ է՝ թէ ոչ: (Քիչ մը շուրջը կը մայի եւ կը մկատտէ քէ սարսափահար եմ): Բայց կը տեսնէ՞ք: Կը զգա՞ք թէ այս ձեր սարսափը զարհուրանք եւ սոսկում կընայ դառնալ, իբր թէ բան մը ըլլար որ ոտքերնուդ տակ եղած հողը մէկդի քաշէր, կամ օդը ձեր թոքերէն դուրս ծծէր: Անշուշտ պարօններ: Գիտէ՞ք արդեօք թէ ի՛նչ ըսել է խենթի մը առջեւ գտնուիլ: Կը նշանակէ գտնուիլ մէկու մը առջեւ որ հիմերէն կը ցնցէ այն ամէն իրականութիւն՝ որ ձեր շուրջը կառուցած էք, ձեր շուրջը տրամաբանութիւնը, ձեր ամբողջ կառուցումներու տրամաբանութիւնը:

« Է՛հ, ի՛նչ կ'ուզէք: Առանց տրամաբանութեան կը կառուցանեն խենթերը, երջանիկները կամ տրամաբանութեամբ մը որ իրենց յատուկ է միայն եւ որ փետուրի նման կը թռչի: Փոփոխամիտներ, փոփոխամիտներ: Դուք կ'ըսէիք « այս բանը կարելի չէ » եւ սակայն « իրենց » համար ամէն ինչ կարելի է: Բայց դուք կ'ըսէք թէ ճիշտ չէ: Եւ ինչո՞ւ. որովհետեւ ձեզի, ձեզի, եւ ձեզի, (Երեք հոգի

մատնանիշ կընէ) եւ ուրիշ հարիւր հա-
զարներու ճիշտ չի թուիր: Է՛հ սիրելի-
ներս, մինչդեռ պէտք է տեսնել թէ ինչ
ճիշտ է այն միւս հարիւր հազարներուն
համար որ խենթ ըսուած չեն եւ թէ ինչ
կը ներկայացնեն իրենց դաշնադրութիւն-
ներով. տրամաբանութեան ծաղիկները:
Գիտեմ որ երբ պղտիկ էի, ջրհորին մէջ
եղած լուսինը ինծի իրական կը թուէր:
Եւ քանի բաներ ինծի ճշմարիտ կը թը-
ւէին: Կը հաւատայի ամէն անոնց որ ինծի
հետ կը հաղորդակցէին եւ երջանիկ էի:
Վա՛յ, վա՛յ ձեզի թէ ամուր կառչած
ջմաք անոր, որ այսօր ճշմարիտ կ'երեւի,
անոր, որ վաղը ճշմարիտ պիտի երեւի,
նոյն իսկ թէ հակառակ ըլլայ երէկուան
ճշմարիտ եղածին»: —

Այստեղ իմաստասիրական դրութիւն մը խտացած է, բայց հեղինակը իր քնարեղական ծրագրին համաձայն կը յայտնէ իր տեսութիւնները: Կարելի է սակայն դրական մեթոտի մը մասին խօսիլ Բիրանդեւլլոյի իմաստասիրութեան մէջ, որովհետեւ ան աւելի ժխտական ընթացք մը կը գործածէ՝ քան թէ կառուցումի դրութիւն մը:

Ինչպէս նախընթաց գործերուն մէջ՝ հոս ալ բնազանցական տառնապ մը կայ որ դեղարուեստ կը դառնայ, բայց միշտ վիճաբանական եղանակ մը չի ներեր որ երկը հզորակացութեան մը հասնի: Հէնրիկոս կայսրը մթութեան մէջ կը մնայ. եւ երբ իր կեղծիքին հետեւանքով մարդասպանութեան կը հասնի, չի՛ գիտեր այլեւս թէ խնթ է կամ ոչ. անձ մ'է որ ինքզինքը կորսնցուցած է բոլորովին: Այս հանգամանքը յոռետես է եւ ժխտական, բայց վերջապէս յատուկ՝ Բիրանդելլոյի գաղափարապաշտութեան: Չափազանց ընդարձակ շեղում մը պիտի ըլլար՝ քննել իր բնազանցական համոզումները եւ սահմանել՝ թէ ճիշտ են անոնք կամ ոչ. կը բաւէ սակայն նկատել որ այս հոգեբանական, մտաւորական եւ ընկերային քաոսը՝ որ հեղինակը այդքան գրական զօրութեամբ

կը ներկայացնէ, զեղարուեստ է:

Արդարեւ տեսարաններ կան թատերա-
խաղին մէջ ուր կ'արդարացնեն երկին դեղ-
արուեստական դոյութիւնը . ինչպէս, օրի-
նակի համար, երբ Հենրիկոսի կեղծ
խենթութեան վիճակի մէջ մարդկութեան
եւ վշտի ալիքներ կը բարձրանան, երբ իր
դիմակին տակէն՝ մարդը իր չարչարուած
հոգին կը ցուցնէ : Կարեւորութիւն չունի
թէ այս պոռթկումէն ետքը (Ֆ. արար-
ուած) թատերգութիւնը կ'իյնայ եւ հե-
ղինակը հակասութիւններ չարելով, կը
ջանայ ինքզինքը հետաքրքրել : Կեղերոնա-
կան իմաստը, այնքան ողբերգակ, կ'այ-
լափոխէ եւ կը ձեւակերպէ : Բիրանդելլոյի
համաձայն երգիծարանութիւնը « միաժա-
մանակեայ գննութիւնն է մարդուն եւ իր
չուքին » : Ծուրը շատ անգամ խենթա-
ցած մարդը կը ցուցադրէ, կ'այլանդակի,
կը փոքրիկանայ, կը հաւաքուի, կարծես
կ'անհետանայ, բայց երբեք ենթակայէն
չի դառուիր : Մենք մարդոց միայն չուքը
կը տեսնենք, մինչ իրենց իսկական բնոյթը
(կեանքը) եեղմէ խոյս կու տայ, ինչպէս
խոյս կու տայ դեղարուեստը որ իրակա-
նութեան ստուերն է : Հոս ալ նոյն դաղա-
նութեան ստուերն է, նոյն հակասու-
փարապաշտութիւնն է, նոյն հակասու-
թիւնը « կեանք եւ ձեւ » տարբերուն մէջ :
Այս տեսակէտին վրայ կոթնած Բիրան-
դելլոյ կը դիտէ կեանքի աչկոծութիւնը,
դայն կը պատկերացնէ եւ դեղարուեստի
կը վերածէ՝ երբ անոր մէջ եղած իրակա-
նութեան եւ ցնորքի պայքարը ողբերգու-
թիւն կը դառնայ, երբ դիմակները իրենց
էջք կը գուցեն :

մերկ ուրուադիւթը դէ Ե
Իր թառերական արտադրութիւնները
միշտ այս գծով կ'ընթանան, անկէ կը չնդի

« Ղազարոս » եւ « Լեւրան հսկաներ »-ը
երկերուն մէջ Բերանդեւլտյ ձիւտում մը կը
ցուցնէ դէպի առասպելական վերջարան
մը . բնագանցօրէն լուծել չկարենալով իր
այս բանաստեղծական հան-
դերունին կ'ապաւինի : Աստուած նախա-
գգալով մարդուն մէջ, այս վերջինին կու-

տայ այլաբանական եւ խորհրդանշական կերպարանք, եւ կը ջնայ խորհրդապաշտօրէն արտայայտել կեանքը իր ընդհանուր եւ էական սահմաններուն մէջ: Մարդըս ինչպէս որ է եւ ինչպէս որ հաղորդակցութեան մէջ է կենդանի տիեզերքին հետ որուն մէջ կ'ապրի, կը պայքարի եւ կը տանջուի:

« Լեւրան հսկաներ » թատերախաղը որոշ նմոշ մըն է այս գաղափարական ընթացքին . եւ եթէ կիսատ մնացած չըլլար , Բիւրանդելլոյի գլուխ գործոցը պիտի կազմէր :

Բիրանդելլոյ արդէ իտալական դրակա-
նութեան ամենամեծ դէմքը կը ներկայա-
նայ, որուն համար ընտրուեցաւ Իտալիոյ
Թագաւորական Ճեմարանին անդամ, եւ
չահեցաւ Նոպէլ մրցանակը :

Ուսումնասէլի եւ մեկնաբանողի որոշ ձիրքերէ օգտուած, Իլրանդելլոյ զանազան տեսակէտներով կը ստեղծէ զբաղակա՞նութիւն մը՝ որուն մէջ իրարու խառնուած են իմաստասիրութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը, այլանդակութիւնը եւ պարզութիւնը, իրականութիւնը եւ ցնորքը՝ երբ այս տարբերուն մէջ հաւասարակշռութիւն կայ, ծնունդ կ'առնէ իր գեղարուեստը։ Այս զբաղանքէան մէջ ամփոփուած են ժամանակակից մտաւորական աշխարհի բոլոր կարեւոր հարցերը՝ առանց բացառութեան։ Իլրանդելլոյ մըղւած գէպի պատմութեամբ՝ քննադատ-հոգեբանի իր այլապէս գիրքերուն միջոցաւ ընդարձակած է կրաւորական եւ լոկ տեսողական իրապաշտութիւնը։

Մէկ խօսքով, ուզած է գեղարուեստական կերպարանք տալ իմաստասիրութեան, թէեւ միշտ չէ յաջողած, բայց շատ անգամ ինչ որ բնազանցական հետապնդում կ'երեւի՝ իր մէջ բանաստեղծութիւն է միայն, ինչ որ ալանդակ եւ նորօրինակ կարծիք կամ մտատանջութիւն կը թուի, իրեն համար մարդկային ցաւի եւ տառապանքի իրականութիւնն է: Իրական եւ միեւնոյն ժամանակ ցնորային այս քառ-

սին մէջ կը կայանայ իր գեղարուեստին առաջին հարցը — գեղարուեստական կերպարանք տալ իմաստասիրութեան — իրեն համար սակայն « իմաստասիրութիւն » չի նշանակեր գրութիւն մը կամ անկենդան վերացական պատճառաբանութիւն մը, այլ այն գիտողութիւնները, — յաճախ հակահոգեբանական — որոնք լուրջ եւ ծանր կապ մը ունին մարդկային իրական կեանքին հետ, անոր ընկերային եւ բարոյական հարցերուն հետ: Այդ հարցերէն ծագած խնդիրները անլուծանելի կը մնան Բիրանդեւելլոյի քով, եւ ուսկից կը ծնի իր անձերու թատերերգութիւնը:

Զուարթ ամանակ մը տալով իր պատճառաբանութիւններուն, Բիրանդեւելլոյ այս երեւոյթը կը տեղափոխէ ոճի մարդին մէջ եւ կը ստեղծէ իր երկրորդ գեղարուեստական հարցը — տրամաբանօրէն ապացուցանել անտրամաբանը: Երբ ենթական չի գիտեր ինչ որոշում տալ հարցի մը շուրջ, ինքզինքը սկեպտիկ մտածելակերպի մը կու տայ: Իր անձերուն մարդկային իմաստ մը հագցնել չկարենալով, Բիրանդեւելլոյ անոնց միջոցով ենթակայական իրականութեան մը պատրանքը կը ստեղծէ. այս տարբեր իրականութիւններու ընդհարումէն առաջ կու գայ երգիծաբանական թատերերգութիւնը: Բիրանդեւելլոյի անձերը կ'ապրին « ամէն ոք իր ձեռով », բայց երբ կեանքի ալիքովութիւնը կը պարտադրէ որ քննեն իրենց « ես »-ը եւ հոգին, եւ երբ կը ջանան իրենց ապրիլը տեսնել, ծընունդ կ'առնէ թատերերգութիւնը մարդուն, որ իր գաղափարային եւ սկզբունքներու շէնքին կատարեալ կործանումը կը տեսնէ: Եւ երբ կը ջանայ վերստին գտնել կեանքի յաւիտենական տարրերը՝ յոյս, ցաւ, վիշտ, իրենց ամենապարզ էութեան մէջ, հանգրուան մը կ'որոնէ խորհրդապաշտ եւ առասպելախառն քնարերգութեան մէջ: Բիրանդեւելլոյ այս զանազան խնդիրներու ծաւալումի ընթացքին որոշ հոգեբանական փուլերէ կ'անցնի: Սկիզբը ան կ'ուզէ իբրեւ բարոյախօս թելադրել

նրաթապաշտ փափաղը իր գաղափարներուն, ինքնուրոյն կեանք մը տալու համար, առանց ենթարկելու զանոնք միջոցառումի, շրջանակի, աւանդութեան եւ պրելակերպի ազդեցութիւններուն: Իրապաշտ ընթացքով կ'ուզէ նոր անձնաւորութիւններ ստրեցնել, նոր առասպել մը ստեղծել — Մարդը որ կրնայ ինքզինքը նորոգել ուղած ժամանակ թէ՛ հոգեկան եւ թէ՛ մտաւորական տեսակէտով: Այս խղճի ենթակայականութիւնը նրաթապաշտ եւ նոր-չեկեկեան իմաստասիրութեան պըտուղն է, որուն հետեւանքով անկարելիութիւնը՝ չարը բարիէն զանազանելու: Ահա թէ ինչո՞ւ մարդուն անհատական ուժը հետզհետէ կը տկարանայ եւ թէ ինչո՞ւ կը կորսուի սկեպտիկ քաոսի մը մէջ: Երբ մարդկային հոգին կորսնցուցած է իր դարաւոր յենարանները, ուրիշ բան չի կրնար ընել՝ եթէ ոչ շարունակել իր ոստոստուն ընթացքը: Բիրանդեւելլոյ իր անձնաւորութեանց անտրամաբանական հիմ մը տալով եւ անոնց գոյութեան տղայօրէն հաւատալով, կը ջանայ մարդկային կեանք ներշնչել այս կերպարանքներուն, որոնք լոկ մտացածին են եւ անհատին հոգեկան ամբողջութիւնը կը տարրալուծեն: Բիրանդեւելլոյ յարմար առիթներ կը գտնէ իր անհատը ընկերութեան մէջ ապրեցնելու համար ըստ տիեզերական ընդհանուր կանոնադրի մը, բայց անձը կ'անդրադառնայ թէ մինչեւ այն ատեն այդպէս չէր ապրիր այլ « ապրիլ կը կարծէր », որովհետեւ իր կեանքը ուրիշ մը գիտուած եւ ուսումնասիրուած՝ բոլորովին տարբեր կը ներկայանայ: Այն որ ճշմարտութիւն կը թուէր իրեն, հիմա սխալ է. եւ ինչ որ բարի էր, արդ չար է. գաղափարապաշտութեան յետին ծայրայեղութիւնն է բարոյական եւ ընկերային մարդին մէջ: Երբ իր թատերական անձը կ'անդրադառնայ թէ ցարդ ապրած կեանքը ինքնախաբէութիւն է եւ կ'ուզէ այդ պատրանքէն փախչել, կը լքէ ամէն իմաստասիրութիւն եւ կը դառնայ մարդկային եւ քերթողական եղանակներ

րուն. այն ժամանակ Բիրանդեւելլոյի գործին մէջ նոր հորիզոնի մը եւ նոր աշխարհի մը գիւտին եռանդը կը ծագի: Տեսնելով որ կան բանաստեղծական որոշ տեսակէտներ որոնք տիեզերաշունչ են եւ առարկայական եւ որոնց գոյութեան շուրջ ոչ ոք կը տարակուսի, թատերագիրը այս ներդաշնակութեանց համաձայն կը ջանայ ստեղծել: Իր երկը այլ եւս փնտռուած մը չէ, այլ կառուցում մը. կը դադրի տրամաբանութիւն ըլլալէ եւ կը փոխուի երգի մը՝ որ հոգւոյն յաւիտենական բանաստեղծութիւնն է: Իր արտայայտութեան այս վերջին երեւոյթը էակի եւ անձնաւորութեան հարցի սահմաններու մէջ մնալով հանդերձ, աւելի մեծ ասպարէզի մը մէջ կը շարժի: Հակաճառական շեշտերուն անհետանալով, Բիրանդեւելլոյ թարգմանը կ'ըլլայ արդի մարդկութեան. երբ եղբակացնելու վրայ է եւ ուղղութիւն մը ցուցնելու՝ մահը վրայ կը հասնի, երազը կը փչուի « Լեքան հսկաները » անկատար կը մնան:

* * *

Բիրանդեւելլոյ իր գեղարուեստին զանազան երեւոյթները առաջ կը բերէ այն գաղափարապաշտ տեսակէտէն՝ որով կեանքը կ'ըմբռնէ եւ կ'ուսումնասիրէ: Իր տաղանապաշտի վիճակը այս եղած է, բացարձակ վստահութիւն ունենալ՝ թէ կեանքը իրական չէ այլ արտաքին եւ անկենդան զէպքերու խաղ մը. ինչ որ միջազգային դրականութեան տեսակէտն ալ է. յատուկ՝ Առլէնի, Քեօրմենտի, Վասերմանի, եւն: Համոզում մը՝ թէ աշխարհ, տիեզերք, նոյն իսկ մարդկութիւնը իրական չեն, արժանի չէ ըստ կանոններու ապրելու, մարդը ճակատագրին ծաղրն է: Գեղեցկազիտական եւ մտաւորական զանազան ցոյցերով, ամբողջ արդի դրականութիւնը այս տաղանապաշտ ազդեցութեան տակն է. Բիրանդեւելլոյ արուեստագէտ մ'է որ լուսաբանած է խնդիրը իր ամբողջութեամբ. անոր լուծումը հետապնդած՝ անփոփոխ

գեղարուեստական արդիւնքներով: Հաստատուն եւ ներդաշնակ տիեզերքին քանդումը Բիրանդեւելլոյի մէջ առաջ եկած է գերմանական իմաստասիրութեան հանդիպումէն: Սիկիլիացի ըլլալով՝ այսինքն Միջերկրականեան, իր յեղաշրջումին ընթացքը Տ'Անունցիոյի նման պէտք էր ըլլալ զէպի Հելլենական գեղեցկազիտութիւնը. մինչ իր հիւսիս երթալով՝ կորսնցուց իրականութեան մեկնութեան այն պարզ եւ արփափայլ քնարերգական իմաստը՝ որ յատկանիշն է Միջերկրականի ժողովրդոց գրականութեան: Գերմանական վիպային դրականութենէն առած է երազանքի եւ բանդադուշանքի շեշտը. եւ նոյն իմաստասիրութենէն ձեւացուցած է այն կարծիքը՝ թէ առարկան գոյութիւն չունի այլ իրականութիւնը ենթական է միայն. որով կայ միայն միտքը՝ որ աշխարհի գաղափարը ունի: Որո՞նք են այն ժամանակ այն տրամաբանական կապերը որ մարդս կը միացնեն տիեզերքին: Պատասխան մը չգտնելով իրականութեան մէջ՝ հոս կը դադրի Բիրանդեւելլոյի գործին մէջ կեանքի իմաստասիրական բնոյթը: Տեղի կ'ունենայ հեղինակին ներքին ճշմարտութիւնը եւ կեանք տարրին վերածնունդը, արուեստագէտը դրապաշտ իմաստասէրին կը յաղթէ, բանաստեղծը՝ պատճառաբանողէն անդին կ'անցնի եւ կը ստեղծէ հոգւոյն եւ ոչ մտքին թատերերգութիւնը:

Աշխարհս ծաղր ու կատակ ըլլալով՝ պէտք է զայն ապրիլ որպէս կատակ եւ ծաղր. Բիրանդեւելլոյ ընկղմած իր երգիծաբանական խաղին մէջ՝ գաղափար մը կամ ընկերային գաղափար մը չի հարուածեր այլ ինքզինքը կը խաչէ, ստեղծելով իր քմահաճոյքին համաձայն նոր իրականութիւն մը. յօրինելով բնագանցական եւ բարոյական նոր արժէքներ: Բայց այս նոր աշխարհը երբեք իրական կերպարանք չ'առնէր, եւ յանկարծ կը տապալի եւ երգիծաբանութենէն ողբերգութիւնը կ'ընծնի, կեանքի իմաստասիրական բնոյթէն՝ մարդկային էութեան վիշտը:

Պէտք է սակայն խորանդեցնեն նկատել իրերէ իմաստասէր մը կամ պատճառաբանող մը միայն: Իր մէջը դադարաւորապէս թուր լինելու կեանք է. յաճախ դեղարուեստ, երբեք մտածումի վերացական գծադրութիւն:

* * *

Մեծահոյն ժառանգութիւնը որ խորանդեցնելու կը թողու մարդկութեան՝ իր ալիկոծ ըմբռնումն է արդի կեանքի մտաւորական ողբերգութեան: Բայց ինչպէս ժամանակակից գրականութեան մեծամասնութիւնը՝ ժխտական, որոնումի ժառանգութիւնը մ'է: Սկեզտիկ խորանդեցնելու

ստեղծած է նոր դեղարուեստ մը որը մարդկութիւնը կը փնտռէ տարբեր դասականութենէ եւ վիպապաշտութենէ: Հոգեբանական նոր ճշմարտութիւններ սահմանած եւ ըրած է անդիտակցարար դիւտեր, ստեղծած է արդի հանգամանքներ, լուծած եւ երեւան հանած է բարդ եւ դժուարին հարցեր: Բոլոր այս տարրերուն վրայ դրոշմած է այլափոխ եւ ողբերգական տաղանդակից դեղարուեստի մը շունչը: Խորանդեցնելու իր թերութիւններով հանդերձ եւ դուցէ անոնց պատճառով իսկ՝ մեզի աւանդած է բանաստեղծութիւն մը եւ քնարերգութիւն մը, իրերէ պատգամ մարդկութեան:

Յովսէփ Աշրաֆեան

ՍՄԲՍ - ԲԻՐՍ

ԼԵՌՆԱԿԱՆԻ ՄԸ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԸ

(ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

(Ա. ՇՐՋԱՆ. 1862-1870)

(Շար. տես Բազմալէս, 1938, էջ 211)

ԻՆ.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՆՑՔԵՐ — ՀՐԱԺԵՇՏ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ

Մանկութեան ժամանակակից անցքերուն համառօտ ամփոփումը պիտի փորձեմ ընել հոս, յուշատետրիս Ա. չրջանին վերջակէտը չգրած:

Իմ ծնած տարին, 1862ին, օգոստոս 2ին հինգշաբթի օրը, տեղի ունեցած է մեծ հատամարտը, Ազիզ Բաշայի պատերազմը որուն մէջէն յաղթական ելած է Ձեթուն: Այս կռիւն ծագած է Ձեթունի հպատակ Քերթմէն թուրք զիւղին մէջ, երկու հակառակորդ ցեղերու միջև դործուած արիւնոտ ոճիւրէ մը, որուն համար Արեգնի հայ զիւղին քեհեան կ'երթայ հոն հաշտութիւն գոյացնելու. հոն վարդապետ հայ Արեգնի կը սպաննուի, խնդր-

ըր սուր կերպարանք մը կ'առնէ. այս երկու զիւղերուն միջև թշնամութիւն մը կը ստեղծուի: Արեգնի հայ զիւղացիները, սպառազինուած կը յարձակին Քերթմէնի վրայ, Վարդանեանի սպանման վրէժը լուծելու համար սրէ կ'անցնեն Քերթմէնի բնակիչները, առանց խնայելու սեռին ու հասակին, օրօրոցի տղեկներն անգամ քարերու կը դարնեն ու բնաջինջ կ'ընեն այդ թրքաբնակ զիւղի բնակչութիւնը: Լուրը կը հասնի Մարաշ. մահմետականներուն մոլեռանդութիւնը կ'արթննայ, Ազիզ Բաշան կը կատարի, անմիջապէս կոչ մը կ'ընէ, 44000է բաղկացած անկանոն (պաշրպօղուզ) ասպատակներու

բանակ մը կը հանէ, թուրք, քուրթ թուրքմէն ու չերքէզ:

Այս խաթամութիւնը Ազիզ Բաշային հրամանատարութեան տակ, թնդանօթներով ու դրօշակներով կ'առաջանայ Ձեթունի վրայ. բանակին մէջ կը գտնուին նաեւ Մարաշի ցեղապետները, ծով գատրիաններն ու պայազդիտեանները, վերջինները մեր լեռնականներուն վաղեմի բարեկամները հռչակուած ըլլալով հանդերձ:

Օգոստոս 2 ի ճակատամարտին մէջ, թշնամին, չուրջ 7000 մարդոց կորուստ մը տալով ետ կը փախչի: Մերայիները, Վահանեան իշխան Նազար աղային հրամանատարութեան տակ, յուսահատական կռիւ մը կը մղեն Արեգնի Զագըր տէրէ կոչուած ձորին մէջ, ուր 107 զոհ տալէ ետքը՝ կանոնաւոր նահանջով մը կը դառնան Ձեթուն: Այս մեծ ճակատամարտին հետեանքովը՝ մինչեւ այդ թուականը չորս իշխաններով կառավարուած մեր լեռը, ինքնավար ու անկախ Ձեթուն, առաջին անգամ ըլլալով կը մտնէ թուրք լուծին տակ, առաջին Գայմաղամը կ'ըլլայ Սալիէ Էֆէնտին, մեր 1890ի բանտարկութեան մէջ առաջին ու գլխաւոր դերը կատարող Սալիէ բաշան, որուն վրայ պիտի ունենամ երկարօրէն խօսելու առիթը:

1864ին Ձեթուն կը մեռնի Մաշկերացի Պրն. Սարգիս Շարոյեան ուսուցիչը, Ռոպերդ Գօլէճի ընթացաւարտներէն, որ կը թաղուի մեր վերի թաղի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին դաւիթը: Երէց եղբայրս Գէորդ իր նախնական ուսումը 1859ին դարձեալ Ձեթունի մէջ վախճանած Պրն. Սաղաւոր իւթիւնեանի քով ըրած, հոգելոյս Պրն. Շարոյանի քով կը լրացնէ իր ուսումնաւորութեան շրջանը: Ս. Յովհաննու եկեղեցիին դաւիթը կը գտնուի գերեզմանը Պրն. իւթիւնեանի որ Ձեթունի գերեզմանատան քովի հիմայ աւերակ դարձած ձմարանին հիմնադիրն եղած է:

1865ին Ձեթունի չորս իշխանները, Աստուածատու իշխան Եֆնիտիւնեայ, Նազարէթ իշխան Սուրէնեան, Նազար իշխան

Վահանեան (Շորվայեան) եւ Մկրտիչ իշխան Եղուպեան, ընտանեօք Հալէպ կը տարուին ու յետոյ իրենք միայն կ'աքսորուին Կ. Պոլիս, ուր տարիէ մ'աւելի քնալէ ետքը, հզօր միջամտութիւններով կը վերադառնան հայրենիքին, Ապտիւլ Ազիզ Սուլթանէն նշաններ ու տասը հազար դահեկան ալ ձամբու ծախքի դրամ ստանալով:

Հայրս, որ բանաստեղծական ձիրքէ զուրկ չէր՝ մեր չորս իշխաններուն վրայ գրած է ստանաւոր քերթուած մը, որմէ ցարդ կը յիշեմ հետեւեալ տողերը միայն.

Ո՛ր տարին մեր փառք ու պարծանք,
Ուլնիս գեղիս քառեակ իշխանք,
Մնայ երկիրս ամայի, ամայի,
Զիշխանքն մեր ախարեցին
Ի Բերիս առաքեցին,
Մնայ երկիրս ամայի, ամայի:

Ձեթունի Ս. Աստուածածնի վանքին մէջ պահուած թանկագին ձեռագիրներուն մէջ հանդիպած եմ մաղաղաթ թղթի վրայ գրուած Նարոյէոն Գ. կայսեր Արտաքին գործերու նախարար Տրուէն տը Լուիլի պաշտօնադրին, որով Ֆրանսայի կայսեր կողմէն պատասխանելով Ձեթունի Արքեպիսկոպոսին ու չորս իշխաններուն դիմումին, Նախարարը կը խոստանայ պաշտպանել քրիստոնեայ Լեռնի անկախութիւնը՝ թուրք բռնակալութեան ոտնձգութիւններուն դէմ: Այս առթիւ, Ձեթունի վանահայր վախճանեալ Սարգիս Եպիսկոպոս Գուրիկեան, հետեւեալ պատմութիւնն ըրած է ինծի. գոհացնելով իմ հարցապնդումներս այդ Ֆրանսերէն նամակին նրկատմամբ. — Ահա իր պատմամբ:

« Ազիզ բաշայի մեծ պատերազմէն ետքը գրեթէ երկու ամիս անցած էր, երբ որ ժողովեցի չորս թաղին իշխանները. մեր վանքին մէջ գաղտնի նիստ մը կազմեցինք, որոշեցինք խնդրադր մը դրկել Ֆրանսայի Նարոյէոն Գ. կայսեր, որ այն տարիները միւս բոլոր տերութեանց լկամ գրած էր